

Vplyv diela A. T. Mahana na americké geopolitické myslenie

František Chovanec

Resume

*The article examines A. T. Mahan's influence on American geopolitics and geostrategics. A. T. Mahan was the United States Navy officer, geostrategist, historian and educator. He was appointed president of the United States Naval War College from 1886 to 1889 and again from 1892 to 1893. His most influential books are follows: *The Influence of Sea Power upon History 1660-1783*, and *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire 1793-1812*, which formed american geopolitical thinking. The premise of his works was that in the contests between France and England in the 18th century, domination of the sea via naval power was the deciding factor in the outcome, and therefore, that control of seaborne commerce was critical to domination in war. This premise supported strong increasing of American naval power and expansionism. Mahan's influence sowed the seeds for events such as the naval portion of the Spanish-American War and Russo-Japanese War and the battle of Atlantic.*

Úvod

Geopolitika ako vedná disciplína stojí na rozhraní viacerých spoločensko-vedných odborov a k jej vykryštalizovaniu ako relatívne samostatnej vednej disciplíny došlo až koncom 19. storočia. Ako v tejto súvislosti upozornil Duleba: „Počínajúc koncom 19. storočia, prakticky až po súčasnosť, sa sformovali dva základné prístupy k ponímaniu geopolitiky, resp. geopolitických faktorov a determinantov vývinu spoločnosti i sveta, vyjadrené vo vzniku dvoch základných geopolitických škôl: 1. Nemecká škola a 2. Anglosaská resp. Americká škola.“¹ Obe „školy“ boli vybudované na prácach významných autorov, ktorí sa pri analýze minulých i dobových vzťahov v priestoroch medzi štátmi hlásili ku geopolitickému hľadisku výskumu.

¹ Duleba, A.: Ukrajina a Slovensko. Bratislava: Veda 2000, s. 14-15.

Americké geopolitické myslenie má svoje hlboké historické korene a bohatú tradíciu. Na rozdiel od väčšiny krajín sveta, ohrozovaných neustálymi zmenami geografických pomerov často krát v najbližšom susedstve alebo na ich vlastný úkor, bol v Spojených štátoch amerických až do 30. rokov minulého storočia prevládajúci názor, že gigantické oceány a relatívne slabí susedia na severných i južných hraniciach garantujú krajine absolútnu bezpečnosť. Ako v tejto súvislosti upozorňuje Wanner: „Ilúzie o nedobytej „pevnosti Amerika“ (fortress America) však boli pomerne mladého dáta. Na ich vzniku sa podieľalo sústredenie krajiny na pokorenie vlastnej severoamerickej pevniny, odvrátenie európskej expanzie do Ázie a Afriky a v neposlednom rade i hrôzy občianskej vojny, ktoré na niekoľko desaťročí spretrhali zahranično-politické trendy viditeľné už v 30. a 40. rokoch 19. storočia.“² Na pozadí americkej expanzie sa formovalo aj americké geopolitické myslenie. V období od konca 19. a prvej polovice 20. storočia autori ako Mahan, Mackinder, Spykeman, Seversky a ďalší analyzovali vplyv globálnych geografických faktorov na mocenský vývin sveta, pri čom práve Mahanova navalistická koncepcia sa stala jedným z ideologických pilierov pokračujúcej americkej expanzie.

Práca si nekladie za cieľ vyčerpávajúco analyzovať dielo a vplyv A. T. Mahana na anglosaské geopolitické myslenie, aj preto sú niektoré stránky problematiky len naznačené a ďalej nerozvídané. Pokúsili sme sa na obmedzenom priestore zhrnúť základné myšlienky a súvislosti najčastejšie spájané s dielom A. T. Mahana a jeho prínosom pre americkú geopolitiku.

Alfred Thayer Mahan - dielo a koncepcia

A. T. Mahan sa narodil 27. septembra 1840 vo West Pointe, štát New York v rodine Denisa Hart Mahana a Mary Helene Mahan. Zomrel 1. decembra 1914 v Quogue, štát New York. Študoval dva roky na Columbia university, no školu napriek želaniu rodičov opustil. Prestúpil na námornú akadémiu vo West Pointe, kde bol v roku 1859 graduovaný. Bojoval v občianskej vojne na rôznych bojových plavidlách, neskôr sa stal riaditeľom námornej

² Wanner, J.: Spojené státy a evropská válka 1939-1945. Praha, Nakladatelství, Dokořán, 2001, s. 41. citované z: Hogan, M. J. - Thomas G. Paterson (eds.): Explaining the history of American Foreign relations. Cambridge (MA), New York, 1991, s. 93.

vojenskej školy.³ V rokoch 1889-1892 slúžil v úrade pre navigáciu. Na sklonku kariéry absolvoval cestu do Európy, kde bol kladne prijatý ako odborník na námornú históriu a geopolitické otázky. V roku 1896 odišiel z aktívnej služby. Čestné tituly mu udelilo viacero významných vzdelávacích a vedeckých inštitúcií, vrátane Yale, Columbie, Harvardu, Dartmouth a McGill.

Počas života napísal viacero prác, z ktorých sa vo všeobecnosti za najdôležitejšie považujú: Vplyv námornej ozbrojenej moci na dejiny 1660-1783 (v originálnom názve *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, publikovaná v roku 1890), Záujem Ameriky na námornej ozbrojenej moci, súčasnosť a budúcnosť (*The Interest of America in Sea Power, Present and Future*, publikovaná v roku 1897), Vplyv námornej moci na francúzske revolúciu a Ríšu 1793-1812 (*The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire 1793-1812*, publikovaná v roku 1892).⁴

A. T. Mahan tvrdil, že osud národa žiada, aby Spojené štáty americké udržovali svoje námorníctvo na svetovej úrovni, a to z dôvodu účinnej ochrany obchodných trás vo svetových oceánoch. Doporučoval, aby vláda USA postavila v Strednej Amerike prieplav a získala kolónie, ktoré by mohli slúžiť ako vojenské základne. Podľa názoru Wannera v podstate A. T. Mahan: „Rozvinul sociológiu vojny, ktorú chápal ako dejinný regulatív s merateľnými výsledkami vo vývoji jednotlivých národov. Vojna bola ale Mahanovi tiež bojom proti zlu a za obmedzenie nezdravého egoizmu, pri čom automaticky predpokladal, že slobodná Amerika predstavuje svetové dobro. Od toho bol už len krôčik k tomu, aby americké vojny boli prehlásené za nástroj naplnenia kresťanských ideálov. Mahan totiž súdil, že bez ľudského úsilia a súhry je Boh bezmocný, a dokonca varoval, aby neboli užšie národné záujmy stavané do protikladu k univerzalistickým požiadavkám.“⁵

Mahanove myslenie sa stalo v istom zmysle podnetom pre námorne zbrojenie veľmocí a vzrast významu námorníctva v koloniálnych a expanzionistických plánoch veľmocí. Rýchly rozvoj svetového hospodárstva ako i súperenie veľmocí o suroviny a nové územia v druhej polovici 19. storočia výrazne zvýšili význam námorných síl. Vo väčšine krajín, ktoré disponovali relevantnou námornou mocou sa rodili vojenské námorné teórie,

³ Pozri bližšie: Purvis, T. L.: *Encyklopedie dějin USA*. Praha: Nakladatelství Ivo Železný, 2004, s. 257.

⁴ Ďalšie, svojim obsahom a vplyvom menej dôležité práce uvádzame v originálnom znení: *Lessons of the War with Spain, and Other Articles* (1899), *The Problem of Asia and Its Effect Upon International Policies* (1900), *Types of Naval Officers Drawn from the History of the British Navy, with Some Account of the Conditions of Naval Warfare at the Beginning of the Eighteenth Century, and of Its Subsequent Development During the Sail Period* (1901), *Sea Power in Its Relations to the War of 1812* (1905), *Naval Administration and Warfare: Some General Principles, with Other Essays* (1908), *Armaments and Arbitration; or, The Place of Force in the International Relations of States* (1912)

⁵ Wanner, J.: C. d., s. 44.

ktoré zvýrazňovali, resp. glorifikovali úlohu loďstva v dejinách jednotlivých krajín a veľmoci a jeho význam vo vojnách 19. storočia. Ako upozorňuje poľský námorný historik Kosiarz: „Podľa Mahanovho názoru bol rozvoj každého štátu podmienený jeho námornou silou, ktorú tvorili tieto faktory: vyspelý priemysel, zámorské kolónie a silné obchodné loďstvo. Mahan pripisoval najväčší výzvam práve vojnovému loďstvu, lebo v ňom videl silu, ktorá Spojeným štátom americkým umožní dobyť Antily (najmä Kubu a Haiti), ako aj Havajské ostrovy a Filipíny a ozbrojenou silou podporiť expanziu amerického kapitálu na územie Číny.“⁶ Podľa prevládajúcej mienky expanzionistických kruhov bola adekvátna námorná flotila nutnosťou, pokiaľ si krajina mala zachovať postavenie svetovej veľmoci. V tejto súvislosti sa podstatne rozšíril rozsah úloh vojnových loďstiev. Predovšetkým zaisťovali správu a kontakt s kolóniami a bezpečnosť plavby. Rovnako vzrástla úloha loďstva pri obrane vlastného pobrežia a pri útoku na protivníkovské pozície a pevnosti. Prudko sa zvýšila rýchlosť lodí, zväčšila sa bojová a palebná sila a manévrovacie schopnosti plavidiel. Na druhej strane vzrástli možnosti obrany pobrežia mýnovými zátarasami a zväčšením dostrelu pobrežného delostrelectva. Ako v tejto súvislosti uvádza Kosiarz: „S rozvojom jednotlivých druhov síl a ich výzbroje sa formovali vojenské námorné doktríny a z nich vyplývajúce operačno-taktické názory. Pozadím týchto doktrín bol rastúci imperialistický boj o nové rozdelenie sveta a ukazovali praktické cesty jeho realizácie. Najväčšej popularite sa stále tešila doktrína amerického historika a admirála Alfreda Mahana. Veľkú popularitu si získali aj podobné doktríny Angličanov Enna Colomba a Juliana Corbetta. Možno ich stručne zhrnúť do týchto bodov: 1. o výsledku vojny rozhoduje námorný potenciál krajiny 2. námorný potenciál štátu vyjadrujú hlavné sily vojnového loďstva v podobe ťažkých hladinových lodí 3. najdôležitejšou úlohou hlavných síl vojnového loďstva je vybojovať námornú nadvládu 4. námornú nadvládu možno dosiahnuť v rozhodujúcej bitke s hlavnými silami protivníkovho loďstva a námornou blokádou.“⁷

Mahan vnímal svetovú mocenskú rovnováhu ako súperenie dvoch protikladných pólov pozemských a morských síl. Ako upozorňuje Ištok: „Za rozhodujúci činiteľ pre osudy štátu považoval kontrolu nad morom, pri čom vlastníctvo rozsiahleho teritória na pevnine nebolo podľa neho určujúce. Vychádzal z názorov anglického moreplavca W. Raleigha (asi

⁶ Kosiarz, E.: Námorné bitky. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1984, s. 152-153. Ako ďalej Kosiarz uvádza, Mahanovu teóriu rozšíril anglický admirál Enno Colomb a prispôbil ju anglickým podmienkam. Podobne ako Mahan aj Colomb pripisoval vojnovému loďstvu rozhodujúci význam pre rozvoj jednotlivých krajín. Mahanove a Colombove teórie mali ohlas aj v iných námorných štátoch, kým USA a vo Veľkej Británii sa stali oficiálnymi vojenskými námornými doktrínami.

⁷ Kosiarz, E.: C. d., s. 203-204.

1552-1612) ktorý tvrdil, že ten, kto vládne na mori, ten vládne obchodu, kto vládne obchodu, ten disponuje bohatstvom sveta a ten, kto disponuje bohatstvom sveta je vládca sveta. Podľa A. T. Mahana je more určujúcou dopravnou cestou, pretože vytvára nekonečné množstvo ciest a umožňuje prístup ku všetkým pobrežným štátom. Tým je morská moc dôležitejšia od pozemskej moci. Zároveň zámorský obchod tvorí rozhodujúci zdroj bohatstva národov. Územia na pevnine sú podstatné iba vo funkcii východných bodov morských ciest.“⁸ Z uvedeného dôvodu medzi rozhodujúce činitele pôsobiace na silu morskej moci Mahan zahŕňal predovšetkým geografickú polohu štátu, utváranie pobrežia a existenciu prirodzených prístavov, dĺžku pobrežia, početnosť populácie a „duch“ národa vo vzťahu k rozvíjaniu obchodu a vládne faktory (ochota vlády využívať výhody námornej moci). Ako ďalej uvádza Ištok: „Hlavnými atribútmi, ktorými musí disponovať morská moc sú vojenské námorníctvo, obchodné loďstvo a vojenské námorné základne. Morská moc má oproti pozemnej, podľa A. T. Mahana, viacero výhod. Komunikácie pozemnej moci (ktorá má jadro v Ázii) vedú po mori, kontrolovanom morskou mocou, pričom morská moc má lepšie schopnosti manévru ako pozemná. Veľké rieky považoval za vstupnú bránu morskej moci do vnútrozemia kontinentov a začiatok ich splavnosti bol podľa neho miestom dotyku morskej moci a pozemnej moci. Typickým predstaviteľom morskej moci bolo, podľa A. T. Mahana, Spojené kráľovstvo, ktoré bolo dôkazom, že pre význam štátu nemá určujúci vplyv rozloha teritória, ale dĺžka pobrežia a charakter prístavov. Na základe týchto predpokladov si táto mocnosť vybuodovala silné vojenské námorníctvo a obchodné loďstvo, ktoré majú oporu v početných námorných oporných bodoch po celom svete. Nástupcom Spojeného kráľovstva ako najsilnejšieho predstaviteľa morskej moci sa stanú USA, ktoré musia skončiť obdobie svojej izolácie. Navrhoval utvoriť americko-britskú alianciu, ktorá by vládla nad svetovými moriami a vytvorila protiváhu pozemným mocnostiam.“⁹

Mahan sa okrem geopolitických otázok venoval aj otázkam geostrategickým, pričom rozpracoval tzv. „konceptiu anakondy“, ktorú prvý sformuloval v období americkej občianskej vojny generál G. B. McClellan. Tá spočívala v taktike blokovania nepriateľských území, obchodných a zásobovacích ciest a pobrežných línií nepriateľských krajín, čo malo viesť k vyčerpaniu a ekonomickému „uškrteniu“ súpera. V praktickej rovine sa táto koncepcia mala sústrediť na zabránenie prieniku pozemných mocností k pobrežiu svetového oceánu. Tieto myšlienky urobili z A. T. Mahana významného stúpenca a podporovateľa amerického

⁸ Ištok, R.: Politická geografia a geopolitika. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied. Katedra geografie a geoekológie, 2003, s. 103.

⁹ Ištok, R.: C. d., s. 103-104.

expansionizmu. Ako v tejto súvislosti uvádza Ištok: „Oceány, ktoré obmývajú USA považoval nie za ochranu pred agresiou zo zámoria, ale za hlavnú dopravnú tepnu na prenikanie do zámoria. USA, podľa neho, majú vďaka hraniciam, ktoré sú zbavené potenciálnych protivníkov a tiež vďaka obranným vlastnostiam ostrova všetky predpoklady, aby plnili úlohu svetovej veľmoci. Po kolonizácii územia medzi Atlantikom a Pacifikom má americká expanzia pokračovať a jej nástrojom sa má stať námorníctvo. Za konkrétne ciele prenikania USA považoval dominanciu v Karibskom mori, územné zisky v Pacifiku a prenikanie do Číny.“¹⁰

Mahanov vplyv presiahol akademické prostredie, pretože praktická politika Spojených štátov už v období jeho života napĺňala niektoré z jeho teoretických východísk. A. T. Mahan ovplyvnil politiku vlád prezidentov Williama McKinleyho i Theodora Roosevelta. V prvom desaťročí 20. storočia Spojené štáty po víťaznej vojne so Španielskom presadili svoj primát v Karibiku, výrazne prenikli do Pacifiku, kde získali viacero ostrovov a začali intenzívne prenikať do Číny a ďalších ázijských krajín. Svojím dielom rozprúdil Mahan polemiku ohľadom geopolitických a zahraničnopolitických otázok a do uvažovania amerických vlád sa tak postupne dostali geostrategické pohľady využívajúce pri hľadaní odpovedí predovšetkým geopolitickú analýzu.

A. T. Mahan a americké geopolitické myslenie

Na sklonku 19. storočia presadzovaniu expanzionistickej zahraničnej politiky Spojených štátov amerických napomáhala špecifická hospodárska situácia. Depresia spojená s prebytkami, poklesom cien a finančnými krízami viedla veľkú časť obyvateľstva k tomu, že svoje nádeje oživenia hospodárskeho rastu začala spájať s novými odbytiskami mimo americkej Únie. Toto expanzionistické poňatie zahraničnej a hospodárskej politiky malo svoje ideové zdroje predovšetkým v hnutí Manifest Destiny, viery v dejinné poslanie Američanov, ďalej v anglosaskom rasizme, sociálnom darwinizme a navalizme.¹¹ Medzi rozhodujúce

¹⁰ Ištok, R.: C. d., s. 104.

¹¹ Ako uvádza anglický historik P. Johnson: „Termín Predurčenosť osudom po prvý krát použil novinár John Louis O'Sullivan v Democratic Review z roku 1845. Vo svojom článku sa sťažoval na cudzie vmiešavanie a pokusy „obmedziť našu veľkosť a spomaliť naplnenie nášho osudového predurčenia slobodne rozvíjať kontinent, ktorý nám pririekla Prozreteľnosť, a zaľudniť ho miliónmi, ktoré sa každoročne znásobujú.“ Pozri bližšie: Johnson, P.: Dějiny amerického národa. Praha: Academia, 2000, s. 295-296.

intelektuálne opory tohto myslenia patrili Frederick Jacson Turner, Brooks Adams a Alfred Thayer Mahan. Najvplyvnejším ideológom bol práve A. T. Mahan. Ako upozorňuje Wanner: „Mahan sa v početných článkoch zasadzoval nielen o vybudovanie silného loďstva, ale i o výstavbu prieplavu medzi Atlantikom a Pacifikom. Tento prieplav sa mal stať nielen lákadlom pre obchod, ale mal tiež zaistiť Spojeným štátom kľúčovú strategickú pozíciu vo svete. Navyiac Mahan používal tvrdenie o nadradenosti anglosaskej rasy a prirodzenej prevahe Ameriky. Osobné priateľstvo Mahana a Adamsa s vplyvnými politikmi uľahčilo prenikanie ich argumentov do Kongresu a vlády. V prvom prípade to bol hlavne Henry Cabot Lodge, predseda námorného výboru Snemovne reprezentantov, v druhom námestník ministra námorníctva Theodore Roosevelt a John Hay, najprv veľvyslanec v Londýne a neskôr minister zahraničia.“¹²

Z istého pohľadu Mahan len reagoval na započaté trendy týkajúce sa amerických zahraničnopolitických preferencií a stratégie posilňovania vojnového i obchodného námorníctva. G. B. Tindall v tejto súvislosti upozorňuje, že Mahan v práci *Vplyv námornej moci na dejiny*: „dokazoval, že veľkosť národa a jeho blahobyt vyplývajú z veľkosti jeho námorných síl. Podľa Mahana si hospodársky rozvoj žiadal veľké loďstvo, silnú obchodnú flotilu, zahraničný obchod, kolónie a námorné základne. Mahan vyslovil tiež názor, že Amerika je osudovo predurčená kontrolovať karibskú oblasť, vybudovať prieplav v pevninskej šiji a rozšíriť západnú civilizáciu do oblastí Tichého oceánu. Jeho myšlienky prevzali obľúbené časopisy i americké vládne kruhy. Avšak námorníctvo sa postupne rozvíjalo ešte skôr, než Mahanové spisy začali mať nejaký vplyv. V roku 1880 mali Spojené štáty menej než sto námorných plavidiel, z nich mnohé sa rozpadávali a hrdzaveli v dokoch. V roku 1896 bolo postavených alebo schválených jedenásť veľkých nových vojnových lodí.“¹³

Americká geopolitika sa začala rozvíjať v úzkom prepojení a vzájomnom ovplyvňovaní s geopolitikou anglickou. Súborne ich nazývame termínom „anglosaská geopolitika“ a ako upresňuje Ištók: „Pod termínom anglosaská geopolitika rozumieme geopolitické myslenie, ktoré sa rozvíjalo v USA a v Spojenom kráľovstve. Tradície anglosaskej geopolitiky sú spojené najmä s menami A. T. Mahana a H. J. Mackindera, ktorí položili základy binárnej koncepcie, spojenej s predstavou o svetovej rovnováhe ako o výsledku súperenia medzi pozemnou a morskou mocou. Aj keď je A. T. Mahan považovaný

¹² Wanner, J.: C.d., s. 42.

¹³ Tindall, G. B.: *Dějiny Spojených států amerických*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 455.

za jedného zo zakladateľov geopolitického myslenia, termín geopolitika vo svojich dielach nepoužíval.¹⁴

Postavenie geopolitiky v anglosaskom prostredí bolo špecifické tým, že sa usilovalo skôr o globálny geopolitický pohľad, zameraný na hľadanie zákonitostí, predpokladov a dôsledkov pohybu moci vo svetovom priestore na pevnine i svetovom oceáne. Jej formovanie výrazne ovplyvnilo hľadanie odpovedí na praktické otázky svetovej politiky. Mahanov primát spočíva v tom, že od jeho koncepcie (v súhlasnom i odmietavom slova zmysle) sa odvíja väčšina nasledovných geopolitických koncepcií a diel. Prvou z nich bola koncepcia „Heartlandu“ H. J. Mackindera, na ktorú nadväzovala koncepcia „Heartland-Rimland“ N. J. Spykmana a koncepcia „regiónov“ S. B. Cohena. Rovnako sa tieto koncepcie dobovo odrážali v dokumentoch a praktických krokoch americkej zahraničnej politiky. Mahanova koncepcia, svojim charakterom „expansionistická“ pomohla ospravedlniť prenikanie Spojených štátov amerických do nových oblastí sveta. Na druhej strane ako upozorňuje Ištok: „S tézami A. T. Mahana polemizovali viacerí autori. Kritizovali striktné rozdelenie štátov na morské a pozemské mocnosti, keďže v podstate každý štát má znaky oboch.“¹⁵ Takto polemizoval s Mahanom napr. P. Kennedy (v diele Vzostup a pád veľmocí), ktorý Mahanovi vytýkal príliš veľkú zameranosť na faktor morskej moci. Naopak, podľa Kennedyho je oceán prostriedkom – spojnicou medzi pevninami, preto je oceanocentrické poňatie dejín a moci neobjektívne.

Nepriamo so závermi A. T. Mahana polemizoval aj H. J. Mackinder vo svojej najznámejšej práci Geografická os dejín, v ktorej poukázal na fakt, že Mahan dospel k svojim záverom pri analýze historických období, počas ktorých bola námorná moc v prevahe nad mocou pozemnou, a to predovšetkým v dôsledku slabej infraštruktúry na pevnine. Ako ale upozorňuje Ištok: „Práce A. T. Mahana a H. J. Mackindera sú považované za bázu klasického geopolitického myslenia. Napriek ich rozporuplnosti a rozsiahlej kritike vyvolali široký záujem o geopolitiku a stali sa inšpiráciou pre ďalší vývoj. Geopolitické myslenie v USA v tridsiatych a štyridsiatych rokoch minulého storočia sa budovala na základných tézach teórie A. T. Mahana a jeho pokračovateľov a zameralo sa na analýzu aktuálnej medzinárodnopolitickej situácie v zmysle transformácie geopolitickej štruktúry sveta.“¹⁶

Koniec druhej svetovej vojny a nástup studenej vojny výrazne ovplyvnili anglosaskú geopolitiku, a predovšetkým viedli k revízii predchádzajúcich geopolitických

¹⁴ Ištok, R.: C. d., s. 102-103.

¹⁵ Ištok, R.: C. d., s. 105.

¹⁶ Ištok, R.: C. d., s. 110.

konceptií. Konštrukcie A. T. Mahana a H. J. Mackindera sčasti našli svoje opodstatnenie v zahraničnopolitickej doktríne zadržovania komunizmu (containment), v koncepcii súperenia morskej a pozemnej moci ako i koncepcii Heartlandu a Rimlandu N. J. Spykamana.¹⁷ Do skúmania geopolitiky vniesol faktor malých štátov, ktoré majú v rámci geopolitickej štruktúry podradné postavenie „náravníkových štátov“ a k ich zániku dochádza v prípade narušenia geopolitickej rovnováhy medzi veľmocami. Spykman sa pokúsil revidovať chápanie vzťahu medzi geografickou polohou Spojených štátov amerických a orientáciou ich zahraničnej politiky a zahraničnopolitických priorit. V polemike s Mahanom nepokladal za určujúcu „ostrovnú“ polohu ako dostatočný obranný prostriedok. Z tohto dôvodu sa zasadzoval za aktívnu americkú politiku a udržiavanie rovnováhy v priestore Eurázie s cieľom zabrániť spojenectvu, ktoré by presahovalo moc anglo-amerického spojenectva. Geopolitické analýzy a koncepcie v povojnovom období rozvíjali o. i. J. Burnham, R. Strausz-Hupé, D. W. Meining, G. F. Kennan, A. Radford, W. Kirk, ale i neskorší autori ako S. B. Cohen, C. S. Gray, H. A. Kissinger a Z. Brzezinski.

S rastúcim významom strategických, taktických zbraní a letectva poklesol význam námorníctva, a to sa odzrkadlilo aj v geopolitických koncepciách. Geopolitické konštrukcie, na začiatku ktorých stál A. T. Mahan boli postupne prekonané a vzťah námorná vs pozemná moc prestali byť určujúcim faktorom geopolitických koncepcií. Do popredia vystúpili koncepcie reagujúce na technický pokrok, ideologické, ideové a kultúrne faktory geopolitiky.

J. Burnham vo svojom diele „The Struggle for the World“, ktorá vyšla dva roky po skončení druhej svetovej vojny, vyzdvihoval geografickú polohu a potenciál ZSSR ako centra Heartlandu a poukázal na z toho plynúce riziká. Z geopolitického hľadiska pokladal Sovietsky zväz za neporaziteľný na pevnine v dôsledku obrovského priestoru, ktorý ovláda a ktorý ho oddeľuje od pobrežia južného oceánu. Ďalší významný mysliteľ R. Strausz-Hupé podľa Ištoka: „Vyzýval amerických politikov na udržiavanie existujúcej geostrategickej rovnováhy takým spôsobom, aby nezískal prevahu Sovietsky zväz. Odmietol myšlienku N. J. Spykmana o určujúcom význame ovládania Rimlandu. Jeho geopolitické tézy rešpektujú utvárajúcu sa bipolárnu geopolitickú štruktúru sveta: Kto panuje nad Heartlandom, nevládne nad moriami a kto vládne nad moriami (a nad vzdušným priestorom) nevládne nad vnútrozemím Eurázie. Svetová rovnováha teda spočíva na dvoch póloch, pričom moc jedného

¹⁷ Medzi jeho hlavné diela patria: *America's Strategy in the World Politics*, *The United States and the Balance of Power* a *The Geography of Peace*. Rozvinul v nich Mackinderovu koncepciu Heartlandu zavedením termínu Rimland ako pojmu pre najdôležitejšiu oblasť v rámci geopolitickej štruktúry sveta. Rimland sa v rámci novej štruktúry sveta stáva najdôležitejšou oblasťou a základňou na ovládnutie sveta.

z nich má morskovo-vzdušný charakter (USA) a druhého charakter pevninský, kontinentálny (Sovietsky zväz).¹⁸ Tieto myšlienky Strausz-Hupé rozvinul vo svojej hlavnej práci „The Balance of Tomorrow. A Reappraisal of Basic Trends in World Politics“ z roku 1945. S koncepciou Heartlandu taktiež pracoval D. W. Meinig, ktorý vymedzil na západe povodím Volgy a Kaspickým morom, na severe južným okrajom pásma severských lesov, na východe hranicami čínskeho kultúrneho regiónu a na juhu súvislým pásmom pohorí od Sečuánskej panvy po južný okraj Kaspického mora.

G. F. Kennan sa stal otcom koncepcie „zadržiavania komunizmu“, ktorá položila základy kladenia prekážok expanzii Sovietskeho zväzu a jeho ideológie do ďalších častí sveta.¹⁹ V podobnom duchu rozvinul svoju koncepciu „teórie domina“ admirál A. Radford. Ten v dobe vietnamskej vojny varoval pred možným dominovým efektom v Ázii v prípade, ak Spojené štáty utrpia vo Vietname porážku.

A. P. de Seversky vo svojich najdôležitejších prácach (*Victory Through Air Power* a *Air Power: Key to Survival*) analyzoval geografický priestor z hľadiska vzdušných bojových síl, čím apeloval na potrebu leteckej prevahy USA nad protivníkom v studenej vojne. S. B. Cohen k bipolárnemu mysleniu v geopolitike pridal multipolárnu dimenziu, pričom v prácach *Geography and Politics in a World Divided, A New Map of Global Political Equilibrium: a Developmental Approach* a *Global Political Change in the Post-Cold War Era* predpokladal rozpad bipolárneho sveta. Cohen definoval päť svetových veľmocí, ktoré si v rámci regiónov vytvárajú vlastné sféry vplyvu.

K uplatneniu časti Mahanových a Mackinderových téz v povojnovej anglosaskej geopolitike prišlo v diele C. S. Graya – *The Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands, and the Technological Revolutions*. V nej sa postavil sa za tvrdý postup voči expanzii Sovietskeho zväzu, pričom politiku zadržiavania komunizmu podľa neho treba aplikovať nielen na Rimland, ale aj v ďalších regiónoch ako Afrika či Južná Amerika.

V súvislosti s rozpadom sovietskeho bloku a nástupom americkej dominancie vo svetovej politike v 90. rokoch sa v prostredí americkej geopolitiky objavili koncepcie snažiace sa vysvetliť vzniknutú situáciu. Ani jedna z nich ale výraznejším spôsobom

¹⁸ Ištók, R.: C. d., s. 112.

¹⁹ George Kennan bol v čase nástupu studenej vojny tvorcom politických koncepcií americkej politiky voči ZSSR. Pri ukončení svojej služby na americkej ambasáde v Moskve spísal „Long Telegram“ – dokument, v ktorom pomohol administratíve H. Trumana definovať zámery a metódy sovietskej expanzívnej politiky. V lete 1947 v časopise *Foreign Affairs* uverejnil článok *X Article*, v ktorom požadoval od americkej vlády prijať opatrenia na kontrolu a elimináciu sovietskych medzinárodných ambícií. K pôsobeniu a dielu G. Kennana pozri bližšie: Mayers D.: Kennan, George. In: Krieger, J.(zost.): *Oxfordský slovník svetové politiky*. Praha: Ottovo nakladatelství s.r.o., 2000, s. 335-336.

nereflektovala na tradičné geopolitické diela Mahana a Mackindera. Americké sebauvedomenie sa, víťazstvo Západu v meraní síl so sovietskym blokom a predovšetkým expanzia demokracie do krajín strednej a východnej Európy výrazne prispeli k tomu, že niektorí západní autori, predovšetkým z amerického prostredia sa stotožnili s myšlienkami amerického politológa Francisa Fukuyamu o „konci dejín“. Fukuyama ako vysokoškolský profesor i vysoký štátny úradník plánovacieho oddelenia v State Departmente USA výrazne zasiahol do súdobej diskusie o otázkach geopolitiky. „Koncom dejín“ v práci „The End of History? And the last Man (1992)“, napísanej na základe článku v The National Interest z roku 1989 nazval metaforicky epochu, ktorá, podľa niektorých autorov: „Bola determinovaná stretom metanarativných ideológií, kde ich konflikt prebehol, vstupuje svet do novej, posthistorickej etapy (posthistórie), charakteristickej novými formami spoločenskej organizácie (v ktorej určujúcu úlohu preberajú otázky ekonomiky, techniky a technológií), zatiaľ čo fáza histórie zostáva vlastná oblastiam, v ktorých naďalej prebieha ideologický boj o „veľké pravdy“ a „veľké ciele“ ľudstva.“²⁰ V spoločnostiach kde definitívne zvíťazil liberálny politický a spoločenský poriadok sú ľudské aktivity zamerané predovšetkým na hospodársku oblasť, čo eliminuje vývoj smerom k ničivým vojnám. Analýzou rastu počtu demokracií vo svete, ako aj poukazovaním na „demokratizáciu“ mnohých - predtým totalitných krajín (nástupnícke štáty bývalého Sovietskeho zväzu, Čína, arabské krajiny) potvrdzuje expanziu liberálnej demokracie ako jediného univerzálneho konceptu usporiadania ľudskej spoločnosti.

S koncepciou „konca dejín“ sa Fukuyama ocitol pod tlakom kritiky, predovšetkým zo strany Samuela Huntingtona, podľa ktorého v kontrapozícii k Fukuyamovmu názoru svet nečaká víťazstvo liberálneho poriadku, ale ideový stret veľkých konceptov a konflikty medzi rôznymi civilizačnými okruhmi.²¹ Huntington postuloval tézu, že civilizačná identita bude v budúcnosti čoraz dôležitejšia a svet bude do značnej miery ovládaný stykom medzi siedmimi či ôsmimi hlavnými civilizáciami. Najdôležitejšie konflikty sa pri tom vyskytnú pozdĺž zlomových línií, oddeľujúcich tieto civilizácie a najvýraznejším z nich bude zápas moslimsko-čínskej civilizácie a Západu a bude vyvolaný univerzalistickými aspiráciami liberálneho usporiadania.

²⁰ Pozri bližšie: Kol autorov: Filosofický slovník. Olomouc: Nakladatelství a vydavatelství FIN v Olomouci, 1995, s. 156.

²¹ Americký profesor Samuel P. Huntington (nar. 1927) svojho času pracoval ako poradca pre bezpečnosť a plánovanie pri Národnej bezpečnostnej rade. Je autorom viacerých kníh a príspevkov s tematikou medzinárodnej politiky, geopolitiky a dejín. Pozri bližšie: Huntington, S.P.: Sřet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu. Praha: Rybka Publishers, 2001.

Huntington vo svojej interpretácii svetového systému po skončení studenej vojny využil množstvo empirických dát, pomocou ktorých načrtol základné zákonitosti vývoja politiky a medzinárodných vzťahov. Medzi jeho hlavné tézy patrí myšlienka, že politika má od konca 20. storočia prvýkrát v dejinách globálny charakter, čo je síce dôsledkom modernity a modernizácie, ale nevznikla tak nijaká univerzálna civilizácia. Huntington de facto odmietol predstavu globálneho sveta s globálnymi inštitúciami. Podľa Huntingtona dejiny sveta potvrdzujú, že politické systémy sú pominuteľné a len „povrchne usadené“ na hladine civilizácií. Konštantou je podľa Huntingtona permanentný a konštantný pokles relatívnej sily Západu oproti ostatným civilizáciám. Postupne bude dochádzať k mocenskej rovnováhe medzi jednotlivými civilizáciami. Huntington tvrdí, že každá civilizácia má svoje jadro, tzv. „ústredný štát“, okolo ktorého sa sústreďujú ostatné krajiny. Pokúsil sa tiež vytvoriť prognózu budúceho globálneho vývoja sveta, predovšetkým západnej civilizácie, čím výrazne prispel k zapojeniu geopolitickej analýzy do vytvárania futurologických modelov a scenárov vývoja globálneho systému.

Tradičná geopolitika pod vplyvom globalizácie, informatizácie a rýchleho technologického pokroku výrazne modifikovala svoje metódy a charakter. Koncepcia A. T. Mahana stratila síce na aktuálnosti, na druhej strane ale prispela k budovaniu základov geopolitiky ako analytického pozorovania medzinárodných vzťahov v geografických, historických, politických a geostrategických kategóriách. Geopolitický smer myslenia prežíva na začiatku 21. storočia obdobie svojej renesancie. Moderná geopolitika počas vyše svojho storočného vývoja prešla dramatickým vývojom, ktorý potvrdil jej opodstatnenosť medzi spoločenskými vedami na rozhraní politických a geografických vied.

A. T. Mahan priniesol jeden z najpodstatnejších príspevkov ku geopolitike, a odkedy sa jeho práce študovali, prekladali a v praxi využívali, stal sa jedným z otcov anglosaskej geopolitiky. Myšlienky A. T. Mahana ovplyvnili Kongres do takej miery, že podstatne posilnil loďstvo, a pomohol presvedčiť politické elity, že USA musia viesť expanzívnu zahraničnú politiku. Vplyv diela A. T. Mahana najlepšie dokumentuje jeho nenahraditeľné postavenie v plánoch učebných osnov univerzitných programov súvisiacich s geopolitikou a námornou históriou. Môžeme teda vyjadriť presvedčenie, že geopolitika sa aj naďalej bude vracáť ku klasickým dielam autorov anglosaskej školy na čele s A. T. Mahanom, a to nielen ako ku zdroju inšpirácie, ale predovšetkým ako k nadčasovému pokusu interpretovať mocenskú rovnováhu v priestore a čase a s tým súvisiacu snahu politických celkov reagovať na dynamické pohyby aktérov medzinárodných vzťahov.

Literatúra:

1. Crowl P. A.: Alfred Thayer Mahan: The Naval Historian. In: Peter Paret (ed.): *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. Oxford: Clarendon Press, 1986.
2. Duleba, A.: *Ukrajina a Slovensko*. Bratislava: Veda, 2000.
3. Hogan, M. J. - Thomas G. Paterson (eds.): *Explaining the history of American Foreign relations*, Cambridge (MA), New York, 1991.
4. Huntington, S.P.: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers, 2001.
5. Ištók, R.: *Politická geografia a geopolitika*. Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied. Prešov: Katedra geografie a geoekológie, 2003.
6. Johnson, P.: *Dějiny amerického národa*. Praha: Academia, 2000.
7. Kosiarz, E.: *Námorné bitky*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1984.
8. Livezey, W. E.: *Mahan on Sea Power*. Norman OK, University of Oklahoma Press, 1981.
9. Mayers D.: Kennan, George. In: Krieger, J.(zost.): *Oxfordský slovník světové politiky*. Praha: Ottovo nakladatelství s.r.o., 2000.
10. Puleston W. D.: *Mahan: The Life and Work of Captain Alfred Thayer Mahan*. New Haven: Yale University Press, 1939.
11. Purvis, T. L.: *Encyklopedie dějin USA*. ²²Praha: Nakladatelství Ivo Železný, 2004.
12. Seager R.: *Alfred Thayer Mahan: The Man and His Letters*. Annapolis, MD: Naval Institute Press, 1977.
13. Wanner, J.: *Spojené státy a evropská válka 1939-1945*. Praha: Nakladatelství Dokořán, 2001.

Recenzoval: Mgr. Radoslav Štefančík, MPol.
